

Потпуковник **МИХАИЛО ЧУКИЋ**

КРИТИКА И ВОЈНА МИСАО

I

У досадашњој усменој и писменој дискусији о критици и војној мисли, разни писци¹⁾ образлажу и заступају, углавном, следеће три основне тезе: 1) нужност слободе и борбе мишљења у нашој војној теорији; 2) потреба обазривости, одмереног такта и уљудног тона (што се постиже избором прикладне форме) и 3) критика и борба мишљења је веома значајно практично, кадровско питање.

За прву тезу наводе се следећи аргументи: а) без борбе мишљења нема развитка науке уопште, па ни војне посебно; б) борба мишљења и критика потстичу ауторе на темељитији рад при избору, начину прилажења, обради и излагању неког теориског проблема; в) критика и борба мишљења навикавају и бодре читаоце да поједине чланке, студије, приказе, биљешке и сл. не примају као дефинитивне закључке, као ставове без призива, пасивно, већ да смјело и самостално прилазе покренутим проблемима и формирају своја мишљења, чиме се развија њихова иницијатива у давању нових прилога војној мисли; г) у нашој земљи борба мишљења претставља праксу и метод изучавања и откривања наше друштвене стварности и збивања у свијету. Због тога је природно да ни радници на подручју теорије и праксе у Армији не могу остати ван те наше општејугословенске, социјалистичке праксе, јер је критика неопходан и веома значајан облик борбе против свих утицаја, штетних и нашој Армији туђих схватања, ма одакле она долазила. Нема сумње да се сви слажемо са горе наведеним аргументима, само се уз тезу о потреби критике, као неодвојиво од ње, поставља и питање — права критике.

¹⁾ Види: „Народна армија“, бр. 713, од 19 марта 1953, чланак генерал-мајора В. Колба: Критика и војна мисао, бр. 715, од 2 априла 1953, чланке генерал-мајора В. Мићуновића: „Без борбе мишљења нема развитка ни војне мисли“ и потпуковника Б. Бадурине: „Не „критиковати писца“ већ принципијелна дискусија“, као и чланак генерал-потпуковника Отмара Креачића: „Поводом петогодишњице „Војно-политичког гласника“ у „Војно-политичком гласнику“, бр. 2/53, стр. 10.

За другу тезу о потреби обазривости и одмјереног такта и тона у критици, истичу се штетне последице које би критика имала, ако се у различитим видовима критике и борбе мишљења не одмјери тон и употријебе одговарајући изрази, тј. ако се не би пронашла добра форма и, с друге стране, да војна критика код нас мора бити веома обазрива, јер је наша војна мисао релативно млада, са великим бројем војних писаца који се тек појављују, тако да их необазрива критика може одгурнути са трибина војне штампе и војне теорије. Као посебан аргумент за обазривост војне критике, наглашава се да она мора имати „свој посебан пут“, јер се међу ауторима различитих радова „јављају службени односи“, „односи претпостављеног и потчињеног“. Међутим, овај аргумент, по моме мишљењу, не може се у потпуности прихватити, јер се, у дискусији о појединим теориским проблемима у нашој армиској штампи, односи између појединих војних старјешина не испољавају као односи старјешинства и потчињености, већ као односи међусобно равноправних људи који међусобно јавно дискутују и воде научну полемику. Друга је ствар ако се у армиској штампи појављују више војне старјешине са обавезним тумачењима појединих уредби, прописа, наређења, и сл., тј. са директивама по појединим питањима из живота Армије. А наше војне старјешине су заиста и досада показале умјешност и зрелост у оцењивању по којим је питањима могуће водити дискусију преко штампе, и иначе, а по којима не.²⁾ Према томе, сви смо, углавном, сагласни да војна критика (као, уосталом, и свака друга) треба да буде обазрива, али остаје као тек начето питање: у чему се, заправо, састоји обазривост те критике?

За трећу тезу, наиме, да критика и борба мишљења претстављају веома значајно практично, кадровско питање, углавном се даје следеће образложење: кроз борбу мишљења се изграђује, избија на површину и, такорећи, „спонтано“ одабира кадар који ће се бавити војном теоријом и развијати је, јер би оријентација искључиво на стари и „старији“ кадар, који већ посједује високо развијену војну културу, који је стекао искуство и рутину у писменом изношењу и образлагању својих мисли и поставки, само се по себи разумије, била неправилна.³⁾ И ту важи позната истина да прилив нових снага, „подмлађивање кадра“, претставља услов континуитета у развоју и манифестацију закона напретка. Поред тога веома је значајно да млађе старјешине схватају војне часописе као своје, као трибину за изношење својих схватања, те их зато треба потстицати и увлачити да дају своје прилоге.

Међутим, и поред убједљивих и прихватљивих аргумената и образложења и неопходности критике у развоју војне науке и опште сагласности по том питању, ипак у закључцима, кад се ради о практичном ставу према критици, постоје осјетне и веома значајне разлике из-

²⁾ Види: потпуковник Б. Бадурин, цит. чл. у „Народној армији“.

³⁾ Види: М. Ђилас „Размишљања о разним питањима“, изд. „Културе“, Београд, 1953, стр. 30.

међу појединих дискутаната и аутора. Док су једни за борбу мишљења и критику којој природне оквира поставља једино тематика, квалитет и форма, што потпуно одговара духу наше земље и Армије, дотле има појединаца који, из зебње од негативних последица критике, а у циљу осигурања обазривости у критици, умјесто отворене, непосредне и аргументоване борбе мишљења, изражене у непосредној критици спорних ставова појединих војних писаца, препоручују да се борба мишљења одвија објављивањем по неколико чланака о истом проблему, са различитим гледањем на исти, а мање у виду непосредне критике радова појединих војних аутора. Другим ријечима, оваквим ставом се долази у супротност са основним тезама о потреби критике и доказима којим је она поткријепљена, а препоручује *паралелизам* различитих мишљења и ставова по истовјетним проблемима војне теорије, паралелизам мишљења као преовлађујући „облик“ развијања војне мисли и као облик заштите од евентуалних штетних последица критике. (Тог паралелизма у одређеним етапама дискусије, нарочито усмене, свакако, мора бити, док се ставови искристалишу.)

Овако схватање није усамљено. Њему су сродна, иако не истовјетна, и извјесна схватања, која би, по броју својих носилаца, била безначајна, али која, у склопу општег проблема критике и војне мисли, не треба мимоићи. Наиме, има ријетких појединаца који су за ограничавање критике у армиској штампи, ради тога што им се чини да се том критиком подривају везе које нас спајају, везе и односи изражени у старјешинству, у принципу строге субординације, који, наравно, у војсци мора да постоји. Са овима су, у крајњој линији, у непосредној вези и појаве устезања појединаца, који имају своје одвојено мишљење по појединим теориским питањима, која је обрадио неки војни старјешина, али се устручавају да то своје мишљење изразе писмено или иначе, само ради тога што је аутор старији од њих по чину или положају. Све то спада у различите облике ограничавања критике, само са различитим извором и носиоцима — заступницима тог ограничавања.

Стога је од великог интереса и практичног значаја што се у нашој штампи још увијек чују и сукобљавају различита мишљења о *пракси критике*, јер се тиме долази до заједничких ставова према критици, заједнички утврђују основни принципи војне критике, јер је и то један од облика борбе против свих вјештачких (а тим самим непотребних) ограда које би могле да сметају развитак војне мисли и, сходно томе, да успоравају развитак наше војне праксе.

И поред тога што су досадашња критика и борба мишљења на страницама војне штампе, као и дискусија о критици, изазвале живо интересовање читалаца, ипак се та дискусија о критици ограничила само на један облик критике — на критику кроз штампу, захватајући, на тај начин, критику и борбу мишљења, такорећи „у врховима“, међу опробаним и искусним радницима у војној теорији. А проблему критике и њене улоге у развоју војне мисли и праксе треба прићи шире и третирати га свестраније (иако се то у једном чланку не може исцрпити).

II

У науци једни дефинишу критику као умјетност оцјењивања људског дјела и људског духа, а други на критику гледају као на вјештину оцјењивања, тј. разликовања оног што је добро од оног што је слабо у науци, књижевности, умјетности, јавном животу, итд. Међутим, све те опште дефиниције критике, ма како биле непотпуне, имају нешто заједничко, што изражава суштину критике, наиме, да она претставља на одређен начин изречену оцјену, суд. Она претставља научно и објективно испитивање и утврђивање вриједности неке теориске поставке и доказа на којима се она заснива; објективну и научну оцјену вриједности неког научног или умјетничког дјела (рада) или одређене активности уопште. Међутим, цјелокупна критичка активност заснива се на свакодневном *активном односу* човјека према свему што га окружава и са чим се сусреће — у Армији: у свакодневном *активном односу* војног старјешине према задацима који се пред њим постављају, према раду других, према властитом раду, итд. Тај активни, уствари, *критички однос* захтијева залагање свих људских способности и снага, утичући на њих повратно у циљу њиховог даљег развијања на бази стечених искустава. Тај активни однос захтијева од сваког појединца *да према свему свјесно заузима став*, формира своје схватање и са одређеним јасним циљем испољава своју дјелатност. У том *активном односу* налазимо извор свих манифестација критике; одатле потиче и ту се испољава стваралаштво и иницијатива појединца, као самосталне личности (што је веома значајно за војног старјешину).

На тај активан однос човјека према свему што га окружава и на степен испољавања те активности утичу три битна момента: а) спремност за функцију коју врши и мјесто у друштву које покрива; б) друштвени односи и в) снага традиције и навика.

Уколико је човјек слабије овладао својом функцијом и припремио се за њу, утолико ће при раду бити зависнији од онога ко му поставља задатке, од средине која га окружује и обрнуто. Исто тако, постојећи друштвени односи могу да потстичу или коче активност појединца. Разумљиво је да се та активност најјаче потстиче и развија у оним периодима када су руководеће, класне снаге у успону, а коче онда када те снаге желе да своју власт овјековјече, када стагнирају и опадају. Кочење те активности највише долази до изражаја у експлоататорском друштвеном поретку, упоредо са сужавањем, ускраћивањем или укидањем политичких и материјалних права појединца, друштвених група и потчињене класе, када се од људи захтијева безусловна послушност и слијепи аутоматизам.

С друге стране, људско мишљење има извјесних елемената конзерватизма, изражених у снази навика и традиција. Наиме, људи се тешко (а и нерадо) ослобађају мишљења која су формирали, облика које су пронашли, метода којим се служе, стила рада на који су навикли, итд. Томе често иду у прилог и настојања реакционарних снага да преживјела схватања, навике и традиције потхране, очувају, да

би преко њих кочиле развитак. А активан однос се изражава, прије свега, у *критичком ставу* сваког појединца према својим схватањима, према свом *стилу рада*, свом *методу* и *облицима практичне дјелатности*, својој „психологији“; у сагледавању докле они претстављају израз напретка и воде ка истом, а када постају кочница развитка како друштвеног, тако и личног. Таква критичка активност постоји и у нашој Армији. Она је много јаче развијена код наших војних старјешина но што ју је приказала и што може да је прикаже наша штампа. О томе говори маса конструктивних мисли, примједби, запажања, предлога, итд., на разним састанцима, зборовима и сл. У нижим јединицама, та „критика“ није понекад довољно образложена, каткад претставља „збир“ мишљења нижих старјешина, али веома је значајна за развитак Армије; она има велики практични значај не само за организацију и обуку трупе, већ и за војну теорију; она, углавном, даје физиономију наше свакодневне праксе.

Да би критика и борба мишљења, као активан однос, могла да се развија и да игра прогресивну, стваралачку улогу у друштву — уопште и у науци посебно (укључујући ту и војну), потребна су три основна, битна услова:

а) друштвено обезбјеђење права критике за сваког појединца, у свим најразноврснијим формама њеног испољавања;

б) осигурање материјалних средстава и омогућавање сваком појединцу — борцу за социјализам — без обзира на друштвени положај, да се тим средствима служи; и

в) развијање иницијативе појединца и његове свијести о властитој дужности да се осигураним правом користи, у чему пресудну улогу играју руководеће снаге, које треба да га у томе потстичу, јер је прилично дугачак и напоран пут од прокламованих права до њиховог пуног коришћења и остваривања од стране појединаца и друштвених група.

III

Право на критику, на борбу мишљења, у суштини претставља политичко право. Оно се код нас испољава као право сваког члана друштвене заједнице да слободно и несметано изражава своја схватања по свим питањима наше друштвене стварности, по свим питањима теориске мисли, науке итд. — у суштини, као право учешћа сваког појединца у саодлучивању о даљем правцу развоја наше социјалистичке изградње.

То право критике, дискусије и борбе мишљења може бити осигурано и остварено и у нашој Армији, без обзира на њен унутрашњи живот, специфичност организације и службене односе, јер карактер и развитак наше Армије зависе од карактера и развитка наших друштвено-политичких односа и руководећих снага.

Велике промјене које су већ извршене и које се још увијек врше у нашој земљи у циљу изградње социјализма, одражавају се и на нашу Армију, која и сама учествује у тим промјенама. Прије свега,

те промјене огледају се у успостављању дубоко људских — комунистичких односа у нашој земљи, а тиме, на својствен начин, и у Армији. А успостављање и развијање комунистичких односа у нашој земљи и Армији заснива се и изражава управо у материјалном обезбјеђивању и друштвеном осигурању политичких права појединаца, друштвених група, организација, итд.

Управо у овим односима, заснованим на поштовању људске личности и људског достојанства, поред општих односа у нашем друштву, налазимо оне битне друштвене услове који омогућавају сваком појединцу — припаднику Армије да испољи и искористи своја политичка права, а међу њима и право критике, дискусије и борбе мишљења. А и у Армији имамо веома развијену и разгранату материјалну основу која стоји сваком појединцу на расположењу и омогућава му да изложи своје мишљење. Ту у првом реду спада наша армска штампа — војни листови и часописи, радио и остала штампа у земљи, а затим разни састанци, конференције, семинари, зборови, итд., гдје мишљење сваког војног старјешине може да дође до изражаја и да се снагом својих аргумената бори са другима, да побјеђује у отвореној борби и да трпи корекције.

Међутим, за сваког појединца је веома важно да уочи ону границу којом се завршава критика, дискусија, борба мишљења, а од које почиње команда, одлука старјешине, итд. Борба мишљења, слободна дискусија и критика су могуће и нужне све донде док се не пређе на акцију, а акција захтијева јединство воље, јединство снага, које се обезбјеђује јединственим руковођењем и командовањем, досљедним спровођењем принципа субординације и поштовања старјешинских односа. Кад наступи акција, тј. кад је већ пала одлука, дискусија се више не води о одлуци за акцију, већ о извршењу команде, о начину да се она што боље, што прије и што потпуније оствари. Иста је ствар и са војно-теориском дискусијом и закључцима. Чим дискутовани ставови постану дио војне политике (да се тако изразим), изражене у командовању, обуци и организацији трупе, по њима престаје борба мишљења, а наступа борба за њихово остваривање и спровођење у живот. Та борба, такође, захтијева дискусију и борбу мишљења, да би се пронашао најбржи и најлакши пут, чиме и сама борба мишљења добија нов предмет и садржај. Природно је да сваки учесник дискусије има право и дужност да изложи своје мишљење, да га поткријепи доказима и брани, да усваја и критикује супротна мишљења, без обзира чија су, истина, у пристојној, културној форми.

Према томе, војничка дисциплина и принцип субординације не искључују борбу мишљења, нити значе да не смије постојати разлика у гледању на поједина војно-теориска питања између нижих и виших, или по положају и чину равних, војних старјешина. Снага појединих теориских поставки заснива се на убијеђености људи у њихову правилност до које су дошли кроз претходну слободну дискусију и равноправну борбу мишљења. Разумије се, сваки дискусант има право да задржи резервисан став и одвојено супротно мишљење по оним теориским поставкама војних старјешина (равних и старијих), које

су још у дискусији, које још нијесу постале дио команде (или сама команда, у најопштијем значењу ријечи), дио праксе — акције.

Ограничавање дискусије, или њено сужавање, прије но што наступи команда — акција, и у војсци би значило успостављање „својеврсног монополизма“, а монополизам увијек значи, у најмању руку, закидање нечијих материјалних и политичких права, у овом случају права на дискусију и критику, што би неминовно доводило до кочења у развиту науке и праксе.

Наша Партија и ЦК, односно СКЈ и ЦК СКЈ, одлучно су се и недвосмислено борили и боре против сваког монополизма, па и против монополизма у области људског мишљења, што потврђује наша широка политичка делатност (научна, теориска, итд.) и наша друштвена пракса.⁴⁾

У резолуцији VI конгреса КПЈ, која претставља теориски резиме досадашњих успјеха на широком фронту борбе за социјализам, идејну основу за даљу офанзиву у јачању социјалистичких друштвених односа у нашој земљи и политичку обавезу за све социјалистичке прегаоце, без обзира на политичку припадност, а у првом реду за чланове СКЈ, подвлачи се:

„Конгрес истиче да би ометање борбе мишљења могло само да отежа развитак науке и културе.

Демократија у борби мишљења изражава се у снази аргумената и у подједнаком праву за оне који се разилазе у мишљењу. Сваком мишљењу којје има за полазну тачку борбу за социјализам, за социјалистичку демократију, за братство и јединство народа Југославије, за њихову независност и несметан унутрашњи развитак, треба осигурати право да се испољи и изрази.“⁵⁾

Сасвим је јасно да се ови задаци и руководећа начела односе и на војну науку и борбу мишљења унутар ње, јер право борбе мишљења, дискусије и критике, није само политичко право, већ и дужност свих наших људи, у првом реду комуниста, свих радника на подручју теорије, свих људи од науке уопште.

Зашто се наглашава отворена, аргументована и равноправна борба? Управо ради тога, јер је једино таква борба у стању да открива стварност и да је мијења (у пракси и теорији), док административна „борба“ сакрива стварност, успорава развитак и отежава њено мијењање.

IV

С обзиром на непрекидни развој науке и технике и изградњу наше земље борци и старјешине наше Армије свакодневно добијају нове количине и нове врсте најмодернијег оружја и опреме. А опште

⁴⁾ Види о томе говоре и чланке наших највиших државних и политичких руководиљаца, а нарочито: говор друга Тита на II партиској конференцији Гардиске дивизије, реферат друга Ђиласа на IV пленуму ЦК КПЈ и реферат друга Кардеља на IV конгресу ССРНЈ, као и одговарајуће резолуције највиших партиских форума.

⁵⁾ Види: „Борба комуниста Југославије за социјалистичку демократију“, стр. 284.

је познато да промјене у наоружању и техници изазивају и неодољно захтјевају и одговарајуће промјене у обуци, начину дејства трупа и тактици. Упоредо са брзим развојем војне мисли и праксе у свијету, мора се развијати и наша војна наука, ако хоће да буде савремена, рачунајући притоме и са нашим специфичним условима.

Баш ради тога што се ту ради о кретању и развјетку, о веома разноврсним проблемима, било би штетно ако би се унапријед одлучивало и прописивало како људи треба да мисле о тим питањима. Напротив, пуно право на слободну дискусију треба да нас обавезује и подстјекава да нове појаве и проблеме изучавамо и, на основу тога, формирамо и заступамо своје мишљење, јер нема стваралачке мисли тамо гдје проучавање не претходи формирању мишљења. Такав поступак има одлучујући утицај не само на богатство и разноврсност мишљења, већ и на карактер саме критике.

Према томе — каква треба да буде наша војна критика? ⁶⁾

Иако се не могу дати ни најопштији прописи о томе како људи треба да мисле о стварима које су у развјетку и о појавама које ће тек да наступе, о проблемима који су веома разноврсни — како то друг. Билас, сасвим оправдано, наглашава у своме чланку „О критици код нас“ — ипак могу да се подвуку извјесни, веома значајни, иако општи принципи, којих се морамо придржавати у научном поступку.⁷⁾ Оно што, у најопштијем, важи за критику у науци, у култури, у друштву уопште, важи и за војну критику. А то значи да она мора бити, у првом реду, научна, објективна, довољно гипка и свестрана, што ће рећи — њој мора бити полазна основица изучавање стварности и позитивно излагање материјала, сучељавање супротних мишљења са подацима стварности, а никако да јој је циљ обрачун са личношћу која је носилац супротног мишљења. Да би дошла до коначне и правилне оцјене о неком дјелу, критика прати његову генезу, полази од услова његова настајања, провјерава тачност чињеница на којима се заснива, правилност метода којим се аутор служио, сагледава дубину анализе, цјелисходност и одрживост закључака који су у ауторовом дјелу садржани, тј. „у стопу“ „прати“ аутора у његовом раду и поступку. Стога је права критика конкретна; она носи истраживачки и историјски карактер. И не само то — она открива нове податке, развија нове идеје, заснива нове закључке. Као таква, она претставља дијалектичко јединство између стварности, разматраног дјела и нових идеја и закључака које она сама излаже. Ту је њена снага. Једино

⁶⁾ Израз „критика“ употребљавам у његовом најширем значењу, као слободно изражавање и борбу различитих мишљења о конкретним проблемима теорије и праксе у Армији.

Само тако постављено питање: у армиској штампи може бити критике, или, у армиској штампи не може бити критике, не би било срећно постављено. Наиме, већ само изношење и третирање извјесних ставова по извјесним питањима војне природе, уствари је, истовремено и критика, иако је можда никада нећемо назвати „критиком“, јер се супротставља (јасно документовано, објективно, принципијелно, итд., итд.) постојећим другачијим ставовима по истим или сличним питањима.

⁷⁾ Види: „НИН“, бр. 65, од 30 марта 1952 године.

у таквом поступку се формира правилан критеријум критике и развија осјећање мјере, како у погледу критикованог дјела, става, итд., тако и у погледу одабирања аргумената за супротно схватање, став, идеје, закључке, теориске погледе. Осјећање мјере, у погледу одабирања, употребе и распореда аргумената, веома је значајно за критику и критичара. Истинита је она француска пословица, која гласи: „Ко много доказује, не доказује ништа“.

Отуда произилази да критика не смије бити лична, неприципијелна и негаторска. Критика која није принципијелна, аргументована, објективна, која је лична, која све појаве у друштву, у науци, у животу, сврстава према мјерилу црно-бијело, тј. „ово је добро — ово није добро“ у суштини и није критика. Она се, у првом реду, заснива на обесправљењу или пак закидању права супротне стране, што у суштини претставља омаловажавање човјека и људског дјела. Таква критика је штетна и за друштво и за науку, јер притиска човјека, гуши људску мисао и окива стваралачке снаге.

Догматичка критика се развија онамо и тада, гдје и када критичар претставља ону класу или касту која се учврстила и постала свјесна своје снаге, па јој није у рачуну откривање стварности, нити јој је потребна аргументација. Она претставља идејни израз недемократских односа и реакционарних снага у друштву, као и њихових задњих намјера.

Исти је случај и са импресионистичком критиком која све појаве, дјела, теориске поставке, сврстава према критеријуму: „ово ми се свиђа — ово ми се не свиђа“, која полази од субјекта, човјека и његове воље, а не од стварности. Она је идејни израз ситнобуржоаског и буржоаског индивидуализма, заснованог на приватној својини.

На први поглед би испало да су ове двије врсте критике једна другој директно супротне, да немају ништа заједничко, пошто догматичка полази од утврђених идејних и других калупа, шаблона и догми, а импресионистичка од личности, њене воље, жеље, укуса и схватања. Међутим, оне имају битне заједничке црте. Њима је заједничко то што и једна и друга полазе од априорних поставки, хипотеза, а не од стварности; код обје постоји отсуство доказа, тако да њихову идејну основу чини идеалистички поглед на свијет, а пројима их идеалистичко-метафизички метод.

С друге стране, може бити негативна и штетна чак и она критика у којој „критичар“ излаже позитивни материјал (анализе, документи, чињенице, и сл.), а у супротном мишљењу не поштује оно људско и стваралачко — напор, рад, достигнућа. Таква „критика“ се, по правилу, темељи на апсолутизирању властитога и прецењивању своје личности од стране „критичара“, што се испољава у неправилном избору мјеста и времена за критику, у неправилно употребљеном изразу, надменом тону, претјераној оштрини, осјетљивости, нескромности и једностраности.

Таква је, по свом карактеру, и она „критика“ у којој „критичар“ извуче поједине мисли, ставове неког аутора, па их, на свој начин, „прокоментарише“, дајући тим својим „коментаром“ сасвим друго-

јачије значење узетих мјеста из одређеног текста. Онда, умјесто да дискутује стварни смисао који извучено мјесто има у свом контексту, он напада онај смисао критикованог предмета који му је својим „коментаром“ приписао, чиме чини рђаву услугу науци, аутору са којим полемиче, па и самом себи, заснивајући своје ставове на нереалном материјалу и поступку. Таква критика је субјективна и субјективистичка, по тону и својој методи.

Стога је права, научна критика дужна да „ода почаст аутору“, да поштује онај људски стваралачки акт и труд у његовом дјелу, достигнућа до којих је дошао, итд., и да, увијек, гдје год је то објективно и садржински могуће, одваја личност од дјела, поготову кад су и критичару и критикованом полазне позиције исте — социјалистичке. Само се под таквим условима може тако позитивно и брзо развијати наша војна наука. А то значи да развитак науке и критика не захтијевају само критички однос аутора према прошлости и према савремености (онамо гдје се у науци стварност једнострано и неправилно излаже), већ и критички однос критичара према самом себи, својим схватањима, закључцима и методи. И овдје важи да је критика праксом извор и подлога критици у теорији и обрнуто — критика у теорији путоказ за критику праксом. То су општи ставови. А што данас дискутујемо о њима, знак је да при њиховој *практичној примени* има извјесних појава отступања.

Према томе, наша критика и по садржини и по облику мора да носи *демократски карактер* тако да и она буде израз схватања (као пракса) да су слобода личности и социјализам нераздвојиви, што, заправо, обавезује да се критици мора прилазити *политички* и у њој гледати не само и искључиво стручну, већ и политичку дјелатност, како у дискусији са истомишљеницима по основним питањима, тако и у борби против туђих схватања и појава у науци и њихових друштвених носилаца. Једино тако постављена критика може да игра прогресивну научну (и друштвену) улогу и да напријед помиче научну мисао. То све говори да је права критика *хуманистичка* и за критичара и за критикованог, као и за средину у којој живе и раде и за организације којима припадају. Таква критика нам је у току рата била скоро једина школа коју су, уз борбу и у борби, завршавали наши кадрови и учили се руководити борбом и битком. То су били војнички састанци борачког и руководећег састава у четама и батаљонима, посвећени анализи акција, борби, животу јединице, итд. Она се и данас развија унутар наше Армије кроз разноврсне облике и претставља моћну снагу у борби *колектива за сваког појединца*, у борби сваког појединца за афирмацију својих права и способности.

Одговорност, озбиљност и значај критике извире не само из односа критичара према критикованоме и његовом дјелу, из односа према себи и свом угледу, већ и из чињенице да људи *усвајају* поједине ставове критичара, па могу кривом критиком да буду наведени на неправилан пут, а нарочито они који су недовољно упућени у проблеме који се разматрају и дискутују. Зато на критичара пада велика морална одговорност пред јавношћу и пред својом савјешћу,

када, кроз штампу и иначе, користи право за изрицање јавног суда. Ради тога критика захтијева високу мјеру објективности и непристрасности. Основне врлине сваког доброг критичара су: смјелост, искреност, слобода духа, храброст да своју мисао изрази до краја, без обилажења и увијања; развијено осјећање правичности, неповјерење према априористичким хипотезама, нетрпељивост према предубјеђењима и једностраности, храброст у самосавлађивању и поштовању „противника“ и његових аргумената, када је у праву. Критичар мора бити на страни истине, иначе би био на супротној страни.

Поставља се питање: да ли бисмо уклонили опасност опадања угледа појединих војних старјешина, услед њихових слабих и недовољно обрађених радова, чланака, неприпремљених наступа у дискусији и сл., ако бисмо ограничили критику у штампи; и да ли стварно научна и хуманистичка критика, тј. борба мишљења у штампи, треба да доводи до опадања тог ауторитета, који нам је итекако драгоцјен?

По моме мишљењу, ако бисмо ограничавали дискусију, критику и борбу мишљења, тиме још не бисмо спријечили опасност опадања ауторитета тих другова. Напротив, тиме бисмо чак и појачали ту опасност, пошто ће се увјек наћи форме да се о томе говори и дискутује, да се пробију супротна (понекад чак и непријатељска) мишљења, а осим тога омогућили бисмо таквим друговима да живе у илузијама о себи и свом раду. С друге стране, то би доводило и до такозване „оговаралачке критике“ која је још опаснија од неправилне јавно изложене критике, против које се може јавно и аргументовано борити, док је „оговаралачка критика“ — баш због тога што није јавна — подмукла и разбијачка, јер трује и раздира односе међу људима.

Стога борба против негативне критике мора бити заснована на аргументима и равноправности различитих мишљења и њихових носилаца. *И не само то, већ се самом критиком, по садржини и форми научног, стваралачког, објективног, треба борити против кривих схватања критике*, како од стране појединаца (чија су схватања изражена у претјераној осјетљивости, ускости, искључивости, бризи једино о својем, као идејном одбљеску малограђанског и ситносопственичког), тако исто и против кривих схватања критике од стране одређене средине, понекад и масе (изражене у мишљењу о тешком губитку за оног ко је критикован и у појавама извјесног саучешћа и повлађивања његовим слабостима). А такав став и карактер критике претставља не само облик борбе за уздизање појединца, већ и масе, друштвене средине („навикавање“ на истину критике, ма како она била болна), већ и помоћ, коју је у стању да пружи једино смјела и отворена, али правична критика.

Однос према критици је и мјерило зрелости појединца и масе. У томе квалитет и карактер критике играју одлучујућу улогу, а не некакви прописи о критици, јер се унутар ње саме, на њеном терену, њеним оружјем бије отсудна битка.

Пресудан успјех критика постиже тек онда када и код критичара и код критикованог (и код њихове средине), изазива заједничку

радост због доприноса општој ствари (код нас — изградњи Армије и развоју војне мисли), а код аутора, чији је рад критикован и радост и захвалност што му је друг указао пажњу, што је уложио људски труд за супротне доказе и анализе, и што му је дао прилику да дође до нових сазнања.

Из цјелокупног излагања може се запазити да се не залажем за напоредно постојање свих и свакаквих (понекад и свачијих) мишљења у нашој војној науци, и иначе, већ оних која ту науку борбом крећу; за одржавање оних уз која стоји највише аргумената и чија је анализа, на тим аргументима заснована, најтемељитија и најубедљивија, тј. досљедно научна.

Према томе, ја нисам за слободу сваке и свакакве критике, већ за потпуну слободу смјеле, аргументоване, научне, стваралачке критике. А управо значајну улогу у даљем потстицању, нарочито млађих писаца, и развијању такве критике и иницијативе имају наше команде, армиска штампа, војне старјешине и организације СКЈ, јер је и то један од облика израђивања смјелог, одлучног и спремног војног старјешине. Рад на тим питањима ће још јаче да цементира наше идејно јединство и организациону повезаност у Армији. Од таквог рада не пријети опасност слабљења и лабављења, акамоли подривања веза које нас спајају, јер су те везе веома разнолике и чврсте, а њихови коријени сежу дубоко у историју, историју револуције и социјалистичке изградње наше земље.

Зато ћу ово излагање завршити следећом веома значајном мишљу друга Ђиласа о критици:

„Оно што ми је било циљ, међутим, јесте ово: да укажем колико је погрешно одвајати садржину од начина критике, како сам начин — ако није адекватан — може да потре садржину, да сам од себе постане уствари рђава, штетна и негативна садржина критике. А то се доиста догађа увијек када критика није уочила објективни стваралачки значај и суштину неке друштвене појаве и према том значају у суштини одредила и свој облик и своју садржину, друкчије речено — кад се не служи научним методом, кад није принципијелна, што у социјализму и код социјалиста прије свега треба да буде“.⁸⁾

⁸⁾ Види: М. Ђилас, цитирани чланак у „НИН“-у.